

Grey Scale #13

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO
im gen. broni K. Świerczewskiego

kpt. mgr JANUSZ SIKORSKI

**OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA
ROZWOJU SZTUKI WOJENNEJ
W EPOCE FEUDALIZMU**

MARZEC 1956 R

AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO

im gen. broni K. Świerczewskiego

kpt. mgr JANUSZ SIKORSKI

**OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA
ROZWOJU SZTUKI WOJENNEJ
W EPOCE FEUDALIZMU**

MARZEC 1956 R

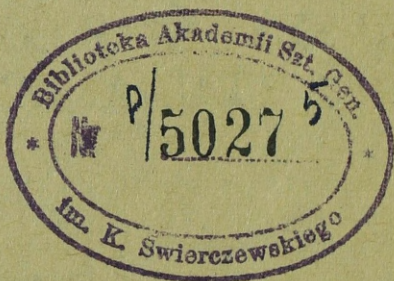
AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO

im gen. broni K. Świerczewskiego

kpt. mgr JANUSZ SIKORSKI

**OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA
ROZWOJU SZTUKI WOJENNEJ
W EPOCE FEUDALIZMU**

MARZEC 1956 R

Temat wykładu: „Ogólna charakterystyka rozwoju sztuki wojennej w epoce feudalizmu“.

Cel wykładu: Zapoznać słuchaczy z ogólnymi prawidłowościami rozwoju sztuki wojennej w epoce feudalizmu. Wydobyć i uwypuklić zasadnicze przemiany jakościowe, jakie zachodziły w sztuce wojennej tego okresu, w zależności od przemian ekonomiczno-społecznych. Wskazać na te momenty, które warunkowały dalsze określone kierunki rozwojowe sztuki wojennej. Celem wykładu jest także podsumowanie cyklu szczegółowych wykładów, poświęconych poszczególnym problemom rozwoju sztuki wojennej społeczeństwa feudalnego.

Ogólna charakterystyka rozwoju sztuki wojennej w epoce feudalizmu:

Treść wykładu:

Wstęp: Charakterystyka feudalnej formacji ekonomiczno-społecznej (etapy rozwoju społeczeństwa feudalnego).

Część I. Cechy charakterystyczne i ogólne prawidłowości rozwoju sztuki wojennej w okresie wczesnofeudalnym i w okresie rozdrobnienia feudalnego VI — XIV wieku.

1) Okres wczesnofeudalny.

a) Charakterystyka rozwoju sztuki wojennej na zachodzie Europy w okresie wczesnofeudalnym, na przykładzie rozwoju sztuki wojennej państwa frankońskiego w VI — IX w.

b) Charakterystyka rozwoju sztuki wojennej w Polsce i na Rusi w okresie wczesnofeudalnym (VIII — XII w.).

2) Okres rozdrobnienia feudalnego.

a) Dalsze kierunki rozwojowe sztuki wojennej w Europie zachodniej w okresie od X do XIV wieku.

b) Przemiany zachodzące w rozwoju sztuki wojennej w Polsce i na Rusi w XIII i XIV w.

Część II.

Cechy charakterystyczne i ogólne prawidłowości rozwoju sztuki wojennej w okresie kształtowania się państw absolutystyczno-pańszczyźnianych i monarchii stanowych (XV — XVI wiek).

1) Charakterystyka przemian w rozwoju sztuki wojennej na zachodzie Europy w XV i XVI wieku (odrodzenie piechoty i pojawienie się armii zaciężnych, wprowadzenie broni palnej). Przemiany w polskiej sztuce wojennej w okresie monarchii stanowej (upadek pospolit. ruszenia szlachty i początek wojsk zaciężnych).

3) Sztuka wojenna na Rusi w okresie umacniania się scentralizowanego państwa (powstanie wojsk ziemskich).

Część III.

Charakterystyka rozwoju sztuki wojennej w okresie najwyższego rozwoju absolutyzmu (XVII — XVIII wiek).

1) Cechy charakterystyczne rozwoju sztuki wojennej w początkowym etapie manufakturowego okresu wojen. Początki i rozwój teorii wojennych manufakturowego okresu (taktyka linear-na i strategia manewrowa na zach. Europy).

2) Przemiany w polskiej sztuce wojennej na przełomie XVII i XVIII wieku.

3) Tendencje rozwojowe rosyjskiej sztuki wojennej w XVII i XVIII wieku.

Zakończenie (krótkie ogólne podsumowanie).

WSTĘP.

1) Charakterystyka feudalnej formacji ekonomiczno-społecznej (etapy rozwoju społeczeństwa feudalnego).

Aby należycie zrozumieć ogólne prawa rozwoju sztuki wojennej w epoce feudalizmu oraz zasadnicze przemiany jakościowe w niej zachodzące, należy na wstępie scharakteryzować pokrótce samą feudalną formację ekonomiczno-społeczną, w ramach której dokonywał się wspomniany wyżej proces rozwoju sztuki wojennej. Ułatwi to nam także porównanie sztuki wojennej opartej o nową, feudalną bazę ekonomiczno-społeczną ze sztuką wojenną ustroju niewolniczego. Pozwoli zwrócić uwagę na szereg nowych osiągnięć w dziedzinie techniki wojennej oraz sposobów prowadzenia wojny i walki, które nie mogły powstać i rozwinąć się dawniej w warunkach niewolniczej formacji ekonomiczno-społecznej.

Epoka panowania feudalizmu w Europie obejmuje długotrwały okres od VI do XVIII wieku naszej ery, tzn. około 13 stuleci. Można ją podzielić na 4 zasadnicze okresy: 1) okres wczesnofeudalny tzn. okres kształtowania się feudalizmu (VI — XI w.) 2) okres rozdrobnienia feudalnego (XI — XIV w.); 3) okres kształtowania się państw absolutystyczno-pańszczyźnianych i monarchii stanowych (XV — XVI w.) i 4) okres najwyższego rozwoju absolutyzmu a zarazem rozkładu feudalizmu (XVII — XVIII wiek).

Feudalizm powstał na gruzach niewolniczego imperium rzymskiego. Proces przejścia od niewolniczego sposobu produkcji do feudalnego, cechowały liczne powstania niewolników i wojny. Na przestrzeni ostatnich dwóch stuleci istnienia starożytnego społeczeństwa niewolniczego, przechodziło ono już wyraźny kryzys, prowadzący do ostatecznego upadku. **Siły wytwórcze społeczeństwa znalazły się bowiem w sprzeczności ze stosunkami produkcyjnymi.** Podupadło rolnictwo i rzemiosło, ustał handel oraz zmniejszył się stan zaludnienia, we wsiach i miastach. Zmniejszyła się liczebnie

i coraz bardziej wyczerpywała podstawowa siła produkcyjna społeczeństwa niewolniczego — niewolnicy. Rozluźniła się wyraźnie więź ekonomiczna pomiędzy poszczególnymi częściami państwa rzymskiego. Ostatecznie pod uderzeniami powstających niewolników i najeźdźczych plemion „barbarzyńców“, w końcu V wieku n. e. upadło niewolnicze imperium rzymskie.

Niewolnictwo przeżyło się, a historyczne warunki jeszcze nie dojrzały do tego, by mogła powstać praca najemna. W ówczesnych warunkach dalszy rozwój sił wytwórczych mógł dokonać się jedynie na gruncie drobnej gospodarki zależnego producenta w pewnej mierze zainteresowanego w swojej pracy.

Nowe siły wytwórcze wymagały nowych stosunków produkcyjnych, które mogłyby stworzyć lepsze warunki dla ich rozwoju. Dlatego feudał wolał odrzucić niewolnika jako nie zainteresowanego w pracy, a za to mieć do czynienia z chłopem pańszczyźnianym, który posiadał swoje gospodarstwo i narzędzia produkcji oraz był zainteresowany w pracy, nieodzownej dla spłacania renty feudalnej.

Charakteryzując ogólnie feudalną formację ekonomiczno-społeczną, stwierdzić należy, iż w rozwoju społeczeństwa ludzkiego, feudalny sposób produkcji był bardziej postępowy aniżeli niewolniczy. Podstawą stosunków produkcji społeczeństwa feudalnego była własność feudała obejmująca ziemię i niepełna własność w stosunku do wytwórcy — chłopą poddanego. Praca chłopów poddanych była podstawą istnienia społeczeństwa feudalnego. Wyzysk pańszczyźniany wyrażał się w tym, że chłop musieli odrabiać na rzecz feudała pańszczyznę lub płacić mu daninę w naturze albo pieniądzu.

Społeczeństwo feudalne było rozczłonkowane na drobne księstwa i państwa. Panującymi stanami była szlachta i duchowieństwo, natomiast stan chłopski nie posiadał praw politycznych. Państwo feudalne, reprezentując interesy szlachty i duchowieństwa, było aktywną siłą pomagającą im w umacnianiu prawa feudalnej własności ziemi i wzmaganiu wyzysku uciskanych chłopów. Narzędziem realizacji tej polityki państwa feudalnego była jego armia.

W epoce feudalizmu dominującą rolę w gospodarce odgrywało rolnictwo, przy czym gospodarka w zasadzie miała charakter naturalny. W miarę jednak rozwoju społecznego podziału pracy, zaczęła rozwijać się produkcja towarowa, rozkładając gospodarkę naturalną i powodując zróżnicowanie chłopów i rzemieślników. Kapitał handlowy przyspieszał rozkład rzemiosła i sprzyjał powstawaniu przedsiębiorstw kapitalistycznych — manufaktur. W toku dalszego rozwoju tworzył się rynek narodowy. Powstało scentralizowane państwo feudalne w postaci monarchii absolutnej.

Ponieważ stosunki produkcji społeczeństwa feudalnego zaczęły w końcu hamować dalszy rozwój sił wytwórczych, ustroj feudalny musiał ustąpić miejsca nowemu ustrojowi kapitalistycznemu. Pierwotna akumulacja kapitału przygotowała warunki do powstania kapitalizmu. W łonie społeczeństwa feudalnego wyrosły i dojrzały formy układu kapitalistycznego. Na czele walki o obalenie feudalizmu stanęła burżuazja, wykorzystując przy tym rewolucyjną walkę chłopów przeciwko feudalom dla uchwycenia władzy w swoje ręce. Ostatecznie w XVII i XVIII stuleciu w Europie zachodniej rewolucje burżuazyjne położyły kres ustrojowi feudalnemu i umocniły panowanie kapitalizmu, otwierając pole dla rozwoju jego sił wytwórczych.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

520 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-3700 FAX: 773-936-3701

WWW.CHICAGO.LIBRARY.EDU

UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

503 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-3700 FAX: 773-936-3701

WWW.CHICAGO.PRESS.EDU

UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

503 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-3700 FAX: 773-936-3701

WWW.CHICAGO.PRESS.EDU

UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

503 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-3700 FAX: 773-936-3701

WWW.CHICAGO.PRESS.EDU

UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

503 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-3700 FAX: 773-936-3701

WWW.CHICAGO.PRESS.EDU

UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

503 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-3700 FAX: 773-936-3701

CZEŚĆ I.

CECHY CHARAKTERYSTYCZNE I OGÓLNE PRAWIDŁOWOŚCI ROZWOJU SZTUKI WOJENNEJ W OKRESIE WCZESNOFEUDAL- NYM I W OKRESIE ROZDROBNIENIA FEUDALNEGO w VI — XIV w.

1) Okres wczesnofeudalny.

- a) Charakterystyka rozwoju sztuki wojennej na zachodzie Europy w okresie wczesnofeudalnym, na przykładzie rozwoju sztuki wojennej państwa frankońskiego w VI — IX w.

Zachodnio-europejską sztukę wojenną okresu wczesnofeudalnego można najlepiej scharakteryzować na przykładzie sztuki wojennej państwa frankońskiego, które w omawianym czasie było najpotężniejszym państwem wczesnofeudalnym na Zachodzie. Określone warunki ekonomiczno-społeczne istniejące tam wówczas, a mianowicie powolne kształtowanie się układu feudalnego uwarunkowały podstawy uzupełniania i organizację siły zbrojnej, a w dalszej konsekwencji także i sposoby oraz formy prowadzenia wojny i walki.

Zasadniczą masę siły zbrojnej państwa frankońskiego stanowiło pospolite ruszenie wolnych chłopów posiadaczy ziemi, którzy zarazem stanowili podstawową masę ogółu ludności. Chłopi ci byli wolni w tym sensie, że nie zostali jeszcze przypisani do ziemi, ale musieli oczywiście płacić podatki księciu czy później królowi.

Podstawą organizacji wojska była zasada terytorialna. Każdy określony rejon terytorialny wystawiał odpowiednią ilość wojowników stanowiących jednocześnie jednostkę organizacyjną w armii (np. rejon zwany „setką“ na czele którego stał starosta-setnik wystawiał 100 wojowników).

W związku z tym, że zasadniczą masę sił zbrojnych tworzyli chłopci, podstawowym rodzajem wojska we wczesnofeudalnej armii frankońskiej była piechota. Chłopów bowiem nie było stać na wy-

stępowanie do walki konno, a każdy wojownik obowiązany był sam, własnym kosztem uzbroić się i zaopatrzyć w pełne oporządzenie.

Charakteryzując uzbrojenie wojowników frankońskich tego okresu podkreślić należy, że główną ich bronią stanowiła siekiera o jednym lub dwóch ostrzach, uwiązana na długiej linie. Służyła ona do miotania na wroga. Oprócz siekier używali Frankowie jeszcze innej broni miotającej, jak łuków, proc i włóczni. Do walki wręcz posiadali miecze a niekiedy i noże. Broń ochronną stanowiły początkowo jedynie okrągłe lub owalne tarcze.

Fakt, że armia frankońska w przeważającym stopniu składała się w tym czasie z piechoty, uwarunkował jednocześnie określone ugrupowanie bojowe i taktykę, które można poznać na przykładzie bitwy stoczonej przez Franków z Arabami pod Poitiers w roku 732.

Ugrupowanie wojska Franków na polu walki (jakie znamy z zachowanego opisu wspomnianej bitwy), było w zasadzie rozczłonkowane i składało się z połączenia poszczególnych setek piechoty. Każda setka ustawiała się do walki w formie klina przy czym pomiędzy klinami istniały nieduże przerwy. Nieliczna konnica zajmowała miejsce na skrzydłach ugrupowania bojowego, natomiast w pierwszym rzucie przed frontem głównych sił stawali łucznicy i procarze.

Walkę rozpoczynali łucznicy i procarze, którzy zasypywali wroga gradem strzał i kamieni. Z bliskiej odległości wojownicy miotali siekiery i włócznie po czym uderzali klinem w centrum ugrupowania bojowego nieprzyjaciela. Ugrupowanie klinowe skuteczne było również w walce obronnej, ponieważ o nie rozbijały się ataki nieprzyjaciela. Konnica atakowała nieprzyjaciela w trakcie bitwy ze skrzydeł jednakże jej rola na polu walki w tym czasie była niewielka. Główny ciężar boju spoczywał na piechocie i ona też była zasadniczą siłą armii frankońskiej.

W bitwie pod Poitiers Arabowie ponieśli ostatecznie klęskę, ponieważ nie potrafili rozbić klinowego ugrupowania frankońskiej piechoty walczącej z niesłychanym uporem, chociaż dysponowali większą ilością konnicy lekkobroejnej.

Istnienie piechoty, jako podstawowej masy armii frankońskiej oraz właściwa dla tego rodzaju wojska taktyka, jest jedną z najbardziej charakterystycznych cech rozwoju sztuki wojennej na zachodzie Europy w okresie wczesnofeudalnym do wieku IX. Jest to uwarunkowane ówczesną sytuacją ekonomiczno-społeczną.

Z biegiem czasu, poczynając już od przełomu wieku VIII — IX będzie można jednak zaobserwować już zasadniczą zmianę pod tym względem. Mianowicie postępujący proces coraz silniejszego

przywiązywania chłopów do ziemi oraz rozwój wielkiej własności ziemskiej (wzrost liczby nadziałów ziemi panów feudalnych) pociąga za sobą w rezultacie powolny upadek ilościowy i jakościowy piechoty chłopskiej oraz upadek jej znaczenia na polu walki. Wzrasta natomiast rola i znaczenie konnicy panów feudalnych (rycerzy), która w następnym okresie rozdrobnienia feudalnego zajmie prawie całkowicie miejsce piechoty na polu walki. Ponieważ chłopcy przywiązani coraz bardziej do ziemi ubożeją, tym bardziej nie są w stanie tworzyć oddziałów jazdy. Wobec tego na pierwszy plan wysuwa się teraz konnica rekrutująca się z bogatych feudałów-rycerzy. To niezwykle charakterystyczne przejście od piechoty do konnicy a w związku z tym i zmiana taktyki, uwarunkowane odpowiednią zmianą w rozwoju sił wytwórczych i stosunków produkcyjnych jest jedną z ogólnych prawidłowości rozwoju sztuki wojennej na zachodzie Europy na przełomie okresu wczesnofeudalnego i rozdrobnienia feudalnego. W okresie rozdrobnienia feudalnego sztuka wojenna będzie się rozwijała pod znakiem rozwoju feudalnych armii rycerskich i właściwych dla nich sposobów prowadzenia wojny i walki.

W nieco odmienny sposób przedstawiał się rozwój sztuki wojennej w omawianym okresie w krajach Europy środkowej i wschodniej a w szczególności w Polsce i na Rusi.

b) Charakterystyka rozwoju sztuki wojennej w Polsce i na Rusi w okresie wczesnofeudalnym VIII — XII w.

W okresie wczesnofeudalnym w Polsce i na Rusi siły zbrojne składały się w zasadzie z dwóch elementów: 1) drużyny wojskowej księcia oraz 2) pospolitego ruszenia chłopów. Drużyny rekrutowały się z możliwych, były lepiej uzbrojone i wyposażone. Drużynicy walczyli w zasadzie konno. Pospolite ruszenie chłopów stanowiło natomiast piechotę, liczebnie znacznie przewyższającą drużynę, ale za to gorzej uzbrojoną i wyposażoną (uzbrojenie i wyposażenie zależało bowiem od zamożności samego wojownika). O ile pospolite ruszenie używane było w zasadzie do obrony własnego kraju, do prowadzenia sprawiedliwych wojen obronnych, o tyle drużyny nie rzadko używane były do wypraw poza granicami państwa oraz do trzymania w posłuchu ludności poddanej wewnątrz kraju.

Uzbrojenie drużyn książęcych składało się: zaczepne — z włóczni, łuków, toporów i mieczy, ochronne — z tarczy, lekkich pancerzy łuskowych i hełmów. Pospolite ruszenie używało jako broni zaczepnej łuków, włóczni, toporów, maczug i proc, a z uzbrojenia ochronnego posiadało jedynie tarcze. Organizacja wojska — według syste-

mu dziesiątego powszechnie przyjętego w krajach słowiańskich (pododdziały i oddziały po 10, 100 i 1000 wojowników).

Sposoby prowadzenia wojny i walki w Polsce wczesnofeudalnej, kształtowały się w specyficznych warunkach ciągłych wojen obronnych z agresją feudałów niemieckich prących na wschód, przy przewadze w układzie sił na korzyść agresorów. Stąd strategia opierała się na zasadzie aktywnej obrony w oparciu o umocnienia pograniczne. Taktyka zaś sprowadzała się do walki podjazdowej, mającej na celu uzyskanie jak największego wykrwawienia wroga i zrównoważenia przewagi sił, a potem dopiero przejście do działań zaczepnych w celu jego pełnego zniszczenia.

W pełni stosowano takie formy i sposoby walki jak: urządzenie różnego rodzaju zasadzek, atakowanie nieprzyjaciela z ukrycia w trudnym terenie, unikano natomiast walki w otwartym polu, gdzie wróg mógłby wykorzystać swoją przewagę liczebną. Tego rodzaju podjazdowe działania mogły być prowadzone z powodzeniem z tego względu, ponieważ konnica polska w tym czasie była lekkobrojna i odznaczała się dużą ruchliwością i manewrowością. Dla piechoty zaś trudnodostępny teren również nie przedstawiał żadnego problemu.

W sumie więc podkreślić należy, że jedną z cech charakterystycznych rozwoju polskiej sztuki w okresie wczesnofeudalnym, jest taktyka walki podjazdowej, typowa dla tego okresu oraz założenia strategiczne polegające na aktywnej obronie granic przy wykorzystaniu wszystkich osiągnięć ówczesnej sztuki fortyfikacyjnej.

Drużyna książęca i pospolite ruszenie chłopów stanowiły dwa podstawowe elementy sił zbrojnych w Polsce do początków XII wieku, kiedy to pod wpływem dalszego rozwoju stosunków feudalnych, a przede wszystkim rozwoju wielkiej własności ziemskiej i w związku z tym wzrostu znaczenia możnowładztwa oraz coraz silniejszego przywiązywania chłopów do ziemi, zaczęła zanikać drużyna książęca, a pospolite ruszenie coraz bardziej traciło na znaczeniu. Jednocześnie zaczęła powoli kształtować się zasada, że służba wojskowa jest związana wyłącznie z posiadaniem ziemi, co stworzyło nowe podstawy uzupełnienia armii, która teraz przekształcała się w feudalną armię rycerską, rekrutującą się tylko z posiadaczy ziemi — rycerzy. Ta zasadnicza zmiana stanowi jedną z ogólnych prawidłowości rozwoju sztuki wojennej w Polsce w epoce feudalizmu i jest rezultatem odpowiednich przemian ekonomiczno-społecznych.

Na Rusi Kijowskiej w omawianym czasie postępujący proces feudalizacji wywołał zmiany podobne, jak w Polsce. Miejsce pospolitego ruszenia kmieci, których podstawowa masa została prze-

kształcona w chłopstwo pańszczyźniane, zajęło pospolite ruszenie feudalów-bojarów. Zniknęły również drużyny książąt kijowskich w pierwotnej postaci. Z szeregów ich wywodziła się główna masa feudalów-wasali. Choć w strukturze organizacyjnej sił zbrojnych na pierwszy plan wysunęło się pospolite ruszenie feudalów, stanowiące kawalerię, to jednak rola piechoty mimo wyraźnego spadku jej znaczenia pozostała bez porównania większa aniżeli w krajach Europy zachodniej, gdzie piechota została prawie całkowicie wyparta z pola walki przez rycerską konnicę.

W zaczynającym się okresie rozdrobnienia feudalnego rozwój sztuki wojennej w Europie poszedł według przedstawionych poniżej kierunków rozwojowych.

2. Okres rozdrobnienia feudalnego.

a) Dalsze kierunki rozwojowe sztuki wojennej w Europie zachodniej w okresie od X do XIV wieku.

Ekonomiczno-społeczne przemiany dokonujące się na przełomie IX i X wieku na zachodzie Europy, o których wyżej była mowa, znalazły swoje odbicie i w sztuce wojennej. Zamiast pospolitego ruszenia — piechoty chłopskiej, zjawia się konnica rycerska cięższej zbrojna, ponieważ wolne do tej pory chłopstwo przeobraża się w chłopstwo pańszczyźniane. Znikanie piechoty z pola walki było bezpośrednim następstwem upadku jej wartości bojowej spowodowanego przez przypisanie chłopów do ziemi. W omawianym okresie służba w piechocie zaczęła być traktowana jako powinność niewolnika. Piechur stał się sługą a nie wojownikiem.

Podstawowym i zasadniczym rodzajem wojska na zachodzie Europy, w okresie rozdrobnienia feudalnego stała się ciężkozbrojna konnica rycerska. Tworzą ją oddziały (drużyny) feudalów, składające się z rycerzy-wasali i ich uzbrojonych pachołków. W wyniku dalszego rozwoju sił wytwórczych ulega udoskonaleniu uzbrojenie zarówno ochronne jak i zaczepne. Uzbrojenie ochronne jazdy rycerskiej składa się w tym czasie początkowo ze zbroi kolczej, potem zbroi płytowej osłaniającej już całe ciało, ale jednocześnie niepomrotnie zwiększającej ciężar rycerza i kłopotującej jego ruchy, następnie hełmu oraz tarczy. Uzbrojenie zaczepne rycerza stanowi długa kopia, miecz obosieczny i topór bojowy. Koń bojowy zaczyna być także osłaniany żelaznymi blachami. Wszystko to powodowało, że jazda rycerska stawała się coraz bardziej ciężka i mało-zwrotna.

Rozwój wielkiej własności ziemskiej a w związku z tym wzrost znaczenia możnowładztwa i upadek centralnej władzy zwierzchniej

niej; (co doprowadziło w rezultacie do rozbitcia politycznego), znalazły swoje odbicie w organizacyjnym rozdrobnieniu armii na Zachodzie w omawianym okresie. System drużyn wojskowych wielkich feudałów wykluczał dyscyplinę wojskową. Miało to swoje przyczyny: 1) w ciągłych walkach pomiędzy poszczególnymi feudałami, 2) w fakcie, że niewykonywanie rozkazów dowódców było zjawiskiem powszechnym i 3) w tym, że walka nie była uprzednio przygotowana i przebiegała w sposób niezorganizowany.

Pod względem organizacyjnym zasadniczą jednostką organizacyjno-taktyczną była tzw. chorągiew licząca przeciętnie od 50 do 300 ludzi, która dzieliła się na tzw. kopie (kopia składała się z rycerza, giermka i kilku pachołków konnych i pieszych).

Ugrupowanie bojowe ciężkozbrojnej jazdy rycerskiej wyglądało w ten sposób, że przed bitwą poszczególni rycerze ustawiali się albo w linię („w płot“) albo w klin. Za rycerzami stawali giermkowie a następnie pachołkowie. Bitwa rozpadała się właściwie na szereg pojedynków z rycerzami strony przeciwnej. Nie było mowy o jakimś zorganizowanym kierowaniu walką. Jeśli chodzi zaś o wspólne działania połączonych większych sił kilku czy kilkunastu feudałów, to było to niezmiernie trudne do zrealizowania ze względu na niemożliwość nieraz osiągnięcia odpowiedniego porozumienia pomiędzy nimi.

W sumie charakteryzując rozwój sztuki wojennej na Zachodzie w okresie rozdrobnienia feudalnego do wieku XIV należy podkreślić, że w okresie tym zasadniczą rolę w działaniach wojennych odgrywała ciężko-zbrojna jazda rycerska i w związku z tym doskonaleniu ulegały jedynie sposoby walki konno na białą broń. Ponieważ jednak siły zbrojne były pod względem organizacyjnym rozbite i przy braku dyscypliny walka sprowadzała się do szeregu pojedynków, nie widać żadnych szczególniejszych osiągnięć w dalszym rozwoju taktyki — a tym bardziej strategii.

Dalszy rozwój stosunków feudalnych stworzył jednak przesłanki zasadniczych zmian w sztuce wojennej i zapoczątkowania nowego okresu jej rozwoju. Mianowicie w XIV wieku w rezultacie szybkiego rozwoju rzemiosła i gospodarki towarowo-pieniężnej w ogóle, zaczęło wyraźnie wzrastać znaczenie miast, które do tej pory były całkowicie uzależnione od feudałów. Miasta wykazują stopniową przewagę ekonomiczną, a co za tym idzie starają się uzyskać i niezależność polityczną. Proces ten daje się szczególnie zauważyć zwłaszcza na terenie Flandrii, gdzie rozwijał się bardzo intensywnie przemysł tkacki. Ponieważ jednym z czynników uzyskania niezależności było posiadanie własnej siły zbrojnej, miasta starają się organizować i utrzymywać własne wojsko, zwłaszcza

ze większe z nich posiadają potężne fortyfikacje, co do pewnego stopnia zabezpiecza je przed samowolą feudałów-obszarników.

W związku z tym daje się zauważyć w XIV wieku pewien narazie nieznaczny, ale z biegiem czasu coraz silniejszy wzrost znaczenia piechoty, jako rodzaju wojska, który mógł właśnie stanowić siłę zbrojną miast. Tendencja ta jest bardzo charakterystyczna dla końcowego etapu okresu rozdrobnienia feudalnego, kiedy na zachodzie Europy zaczęły powoli kształtować się monarchie scentralizowane — absolutystyczne. Ostatecznie na przełomie wieku XIV i XV w Europie zachodniej dokonuje się zasadnicza zmiana — wzrasta coraz bardziej rola piechoty na polu walki, a zaczyna zmniejszać się znaczenie ciężkiej jazdy rycerskiej. Jednocześnie w związku z rozwojem gospodarki towarowo-pieniężnej i pierwotną akumulacją kapitału kształtują się nowe podstawy uzupełniania armii, mianowicie zaczyna się zaciągać żołnierzy do służby wojskowej za pieniądze, co daje początek wojskom zaciężnym.

Zobaczymy z kolei jak przebiegał rozwój sztuki wojennej w Polsce i na Rusi do XIV wieku.

b) Przemiany zachodzące w rozwoju sztuki wojennej w Polsce i na Rusi w XIII i XIV wieku.

W XIII i XIV wieku Polska i Ruś znajdowały się w okresie rozdrobnienia feudalnego i związanego z tym rozbitcia politycznego na dzielnice. Okres ten przyniósł szereg dalszych zmian w rozwoju sztuki wojennej. W Polsce ostatecznie zanikła drużyna księcia i pospolite ruszenie chłopów, a trzonem sił zbrojnych stała się ciężkozbrojna jazda rycerska. W związku z tym zasadniczej zmianie uległa i taktyka. O ile dawniej sposoby prowadzenia walki wojsk polskich opierały się przede wszystkim na zasadzie walki podjazdowej i atakowania wroga z ukrycia przy wykorzystaniu trudnego terenu, to obecnie ze względu na zwiększenie ciężaru uzbrojenia, jazda rycerska w zasadzie unikała walki podjazdowej w trudnym terenie natomiast walczyła w polu otwartym. To przejście do walki w otwartym polu było następstwem przemian w strukturze organizacyjnej armii oraz doskonalenia się techniki wojennej.

W okresie rozdrobnienia feudalnego w Polsce w XIII wieku siły zbrojne były pod względem organizacyjnym rozbite, ponieważ każdy książę dzielnicowy dysponował swoim wojskiem. Nie istniała jednolita armia dla całości ziem polskich. Dopiero w wieku XIV kiedy Polska zaczęła powoli przekształcać się w jedno scentralizowane państwo, powstała jednolita armia, której trzonem było pospolite ruszenie rycerstwa ze wszystkich ziem, pod względem ro-

dzaju wojska — ciężkozbrojna jazda. Organizacyjnie dzieliła się ona na chorągwie (rodowe i ziemskie), i kopie, których liczebność nie była jednakowa, ponieważ każdy rycerz w zależności od posiadanego majątku występował z mniejszą lub większą ilością pachołków. Taktyka rycerstwa polskiego pod wieloma względami różniła się korzystnie od taktyki zachodnio-europejskiej. Przede wszystkim nie stosowano w Polsce szyku „w płot“, lecz szyk kolumnowy, głębszy, trudniejszy do przełamania. Rycerstwo walczyło podzielone na hufy, bardziej zwarte, dzięki czemu można było swobodnie manewrować siłami i kierować walką. Dużą rolę odgrywały wreszcie odwody.

Największy rozkwit pospolitego ruszenia feudałów (rycerzy — szlachty) w Polsce przypada na początek XV wieku, czasy wielkiej wojny z Zakonem Krzyżackim 1409 — 1411. W tym czasie osiąga ono najwyższy stopień rozwoju i najwyższą zarazem wartość bojową, poczynając zaś już od połowy XV wieku dały się już zauważyć pierwsze symptomy jego powolnego rozkładu i upadku, spowodowanego nowymi przemianami ekonomiczno-społecznymi, jakie wówczas w Polsce zaszły, a mianowicie rozwojem gospodarki towarowo-pieniężnej w ogóle, a gospodarki folwarczej w szczególności oraz pojawieniem się broni palnej.

Na Rusi w XIII i XIV wieku na polach walk występowały zasadniczo oddziały zbrojne poszczególnych, lub w razie wielkiego niebezpieczeństwa kilku, księstw feudalnych. W rezultacie tego bitwy w większości wypadków toczono były stosunkowo niewielkimi siłami, które mogły wystawić poszczególne księstwa. Pojawiła się regionalna specyfika w dziedzinie organizacji, uzupełnienia wojsk i w ogóle w całości sztuki wojennej. Nie mniej obok tej specyfiki wykształtowały się w tym czasie pewne ogólne zasady taktyki wojsk ruskich, które poznajemy z dwóch bitew, mających bardzo doniosłe znaczenie polityczne i wojskowe: bitwy na Jeziorze Czudzkim w r. 1242 pomiędzy wojskami Księstwa Nowogrodzkiego a wojskami Zakonu Kawalerów Mieczowych oraz bitwy na Polu Kulikowym, stoczonej w roku 1380 przez wojska W. Księstwa Moskiewskiego z Tatarami. W bitwach tych zasadniczą rolę odegrało ugrupowanie bojowe wojsk ruskich, składające się z następujących elementów: Wielki Pułk (centrum ugrupowania) Pułki Lewej i Prawej Ręki (skrzydła) oraz Pułk Zaskoczenia (odwód). Pułki lewej i prawej ręki ustawiały się zazwyczaj pod kątem do centrum tworząc w ten sposób ugrupowanie zwane „kleszcze“. Było to podstawowe ugrupowanie wojsk ruskich tego okresu, które rozwinęło się z ugrupowania zwanego „ściana“, stosowanego w okresie wczesnofeudalnym. W walce Pułk Wielki

miasto - handel
oafu - media

powstrzymywał uderzenie sił nieprzyjaciela a pułki Lewej i Prawej Ręki wykonywały uderzenia skrzydłowe, wychodząc na jego tyły i zamykając pierścień okrążenia. Jeżeli w bitwie planowano wykonywać czołowe uderzenie przełamujące wówczas pułki skrzydłowe nie ustawiały się pod kątem do centrum a w linii prostej.

W trakcie procesu formowania się scentralizowanego państwa rosyjskiego na przełomie XIV i XV w. zaszło szereg zmian w podstawach uzupełniania i strukturze organizacyjnej sił zbrojnych. Zmiany te poszły w kierunku utworzenia jednolitej armii dla całego państwa w miejsce dawnych sił zbrojnych poszczególnych księząt dzielnicowych. Ostateczne zakończenie tego procesu przypada jednak już na koniec wieku XV.

CZEŚĆ II.

CECHY CHARAKTERYSTYCZNE I OGÓLNE PRAWIDŁOWOŚCI ROZWOJU SZTUKI WOJENNEJ W OKRESIE KSZTAŁTOWANIA SIĘ PAŃSTW ABSOLUTYSTYCZNO-PAŃSZCZYŹNIANYCH I MONARCHII STANOWYCH (XV — XVI WIEK).

1. Charakterystyka przemian w rozwoju sztuki wojennej na zachodzie Europy w XV i XVI wieku (odrodzenie piechoty i pojawienie się armii zaciężnych, wprowadzenie broni palnej).

miasto - handel
oafu - media

Na przestrzeni XV wieku w wyniku dalszego rozwoju sił wytwórczych na zachodzie Europy, zachodzą bardzo poważne przemiany ekonomiczno-społeczne. Odbywa się tam mianowicie proces szybkiego rozwoju miast, który przynosi zmiany w ekonomice feudalizmu. W miastach rozwija się rzemiosło i handel w rezultacie czego następuje nagromadzenie znacznych środków finansowych. Na skutek tego wzrasta rola i znaczenie miast, które w XV wieku w Europie zachodniej zajmują stanowisko niemal równe z feudałami. Decydującą rolę w gospodarce zaczyna odgrywać pieniądź. Pojawiają się i zaczynają rozwijać nowe, kapitalistyczne stosunki produkcyjne, które zaczynają torować sobie drogę nie tylko w miastach, ale i na wsi.

Walka miast o uniezależnienie się od feudałów i narastanie burżuazyjnych stosunków, wywarły decydujący wpływ na rozwój sztuki wojennej. Obok panujących dawniej na polu walki drużyn feudalnych ciężkozbrojnej jazdy rycerskiej, pojawiło się teraz popolite ruszenie miast — piechota, które coraz częściej zaczęło zadawać klęski wojskom rycerskim. Istnienie właśnie takiego rodzaju wojska, jak piechota wynikało z konkretnych potrzeb i możliwości (obrona miast). Początkowo stanowiły ją milicje miejskie z biegiem

czasu zastąpione przez płatną piechotę najemną doskonale uzbrojoną o wysokich, jak na owe czasy, walorach bojowych. Piechota powstała przede wszystkim w przemysłowych miastach flandryjskich, ale oprócz tego rozwinęła się również w Szwajcarii, której ludność stanowili wolni chłopci, z powodzeniem broniący swej wolności przed próbami agresji podejmowanym przez feudałów bawarskich a zwłaszcza austriackich. Nowa piechota walczyła w zwartym głębokim szyku w kształcie czworoboku, najeżonego pikami i halabardami, który dla kawalerii stanowił przeszkodę nie do pokonania.

Ścisłe związane z odrodzeniem piechoty było powstanie armii zaciężnych, które niebawem biorą górę nad pospolitym ruszeniem feudalnego rycerstwa. W połowie XV wieku siły zbrojne państw Europy zachodniej opierały się na trzech podstawach:

- 1) na systemie feudalnym (rycerstwo) — pospolite ruszenie feudałów;
- 2) na systemie czasowego mobilizowania większości zdolnych do noszenia broni — pospolite ruszenie miejskie i
- 3) na zaciągu.

W miarę rozwoju nowych, kapitalistycznych stosunków produkcji w miarę rozwoju gospodarki pieniężnej, kształtują się warunki dla powstania armii zaciężnych. Pierwszym z nich jest pieniądz, drugim istnienie kandydatów na najemników — ludzi posiadających wolność osobistą i chętnych do służenia temu, kto będzie płacił. Ostatecznie w XVI wieku armie rycerskie zastępują armie zaciężne, tworzone drogą zaciągu zawodowych żołnierzy. Takimi pierwszymi żołnierzami zaciężnymi byli niemieccy landsknechci i piechota szwajcarska.

W sumie więc charakteryzując ten okres rozwoju sztuki wojennej na zachodzie Europy stwierdzić należy, że powolny upadek dominującej dawniej ciężkozbrojnej jazdy rycerskiej (pospolitego ruszenia feudałów) i jednocześnie odrodzenie piechoty oraz związane z tym pojawienie się wojsk zaciężnych było dalszą ogólną prawidłowością rozwoju zachodnio-europejskiej sztuki wojennej epoki feudalizmu. Równocześnie wszystko to stanowiło zasadniczą zmianę jakościową, warunkującą dalszy ogólny kierunek rozwoju sztuki wojennej na Zachodzie.

Na ten nowy kierunek rozwojowy oprócz dwóch wyżej wspomnianych czynników wpłynął w zasadniczy sposób jeszcze jeden, o którym będzie mowa poniżej, a mianowicie — pojawienie się broni palnej.

Wraz z powstaniem i rozwojem nowych stosunków produkcyjnych w omawianym okresie daje się zauważyć silny rozwój

techniki nauki i sztuki. Pojawia się szereg nowych wynalazków, w tym i wynalazek prochu, co pociąga za sobą zasadniczy przezwrot w sztuce wojennej. Pojawia się pierwsza ręczna broń palna (petrynały, puszkę, hakownice) oraz działa (puszki, bombardy). Z biegiem czasu w miarę doskonalenia się broni palnej, przy równoczesnym wzroście znaczenia piechoty dokonują się zasadnicze zmiany w ugrupowaniach bojowych wojsk oraz w taktyce. Ponadto postępujący rozwój artylerii wywiera olbrzymi wpływ na sztukę fortyfikacyjną.

Bezpośrednim wynikiem doskonalenia broni palnej w dziedzinie ugrupowań bojowych, było ukształtowanie się w Europie w ciągu XVI wieku trzech zasadniczych typów szyków bojowych: 1) węgierskiego szyku bojowego, 2) hiszpańskiego szyku bojowego tzw. brygady hiszpańskiej i 3) niderlandzkiego szyku bojowego tzw. brygady niderlandzkiej, które stanowiły różne warianty połączenia pikinierów (piechoty uzbrojonej w piki) z muszkietierami (piechoty uzbrojonej w muszkiety).

Rozwój broni palnej kładzie ostateczny kres istnieniu feudalnej ciężkozbrojnej jazdy rycerskiej, mimo prób zahamowania tego procesu. Na polach bitew decydującą rolę zaczyna odgrywać piechota uzbrojona w muszkiety. W dziedzinie sztuki fortyfikacyjnej tracą znaczenie dawne fortyfikacje murowane, które teraz ulegają burzącemu działaniu artylerii, a na ich miejsce pojawiają się umocnienia ziemne w postaci nasypów i bastionów.

Na przełomie XVI i XVII wieku pod wpływem dalszego rozwoju broni palnej dają się już zaobserwować pierwsze przesłanki nowych przemian w rozwoju sztuki wojennej w Europie zachodniej. Charakterystyczne dla początkowego etapu manufakturowego okresu wojen. Mianowicie dawne głębokie ugrupowania wojsk, o których wyżej była mowa, zaczynają wykazywać tendencję spłykania głębokości a jednocześnie zwiększania szerokości (rozciągłości frontu). Są to zaczątki linearnych ugrupowań bojowych i linearnej taktyki, typowej dla następnego okresu rozwoju sztuki wojennej w schyłkowej fazie feudalizmu w XVII i XVIII stuleciu.

Porównajmy teraz omówione powyżej przemiany z przemianami zachodzącymi w tym samym czasie w rozwoju sztuki wojennej w Polsce.

2) Przemiany w polskiej sztuce wojennej w okresie monarchii stanowej (upadek pospolitego ruszenia szlachty i początki wojsk zaciężnych) — 2 poł. XV i XVI wiek.

Na przełomie XV i XVI wieku zaszły bardzo ważne przemiany w rozwoju sztuki wojennej w Polsce. Były one uwarunkowane

owczesnymi przemianami ekonomiczno-społecznymi w tym przede wszystkim rozwojem gospodarki folwarczej oraz pojawieniem się broni palnej. Zmieniły się w sposób zasadniczy podstawy uzupełniania wojsk, struktura organizacyjna, uzbrojenie i taktyka.

Rozwój gospodarki folwarczej spowodował mianowicie, że dawny trzon sił zbrojnych feudalnego państwa polskiego popolite ruszenie szlacheckie, zaczęło coraz bardziej tracić na znaczeniu. W związku ze wzrastającymi możliwościami eksportu zboża z Polski, szlachta zaczyna coraz bardziej skupiać uwagę na zagadnieniach produkcji folwarku, dążąc do rozwinięcia jej na jak największą skalę, aby zwiększyć swe dochody. W rezultacie coraz niechętniej wyrusza ona na wojnę ponieważ to odrywa ją od zajęć gospodarskich na roli i powoduje obawę o zmniejszenie produkcji folwarku. Bezpośrednim następstwem tego jest upadek wartości bojowej szlacheckiego popolitego ruszenia, pogłębiający się rozkład dyscypliny, samowola, tchórzostwo i niekarność.

Przebieg działań w okresie Wojny Trzynastoletniej z Zakonem Krzyżackim 1454 — 66, wypraca bukowińska Jana Olbrachta a wreszcie „wojna kokosza“ w r. 1537, dostarczają wielu przykładów tego upadku i wzrastającej nieprzydatności bojowej popolitego ruszenia. Ostatecznie, ponieważ przy pomocy popolitego ruszenia szlachty nie można było prowadzić skutecznie działań bojowych, zaistniała konieczność zorganizowania sił zbrojnych na nowych podstawach. Te nowe podstawy tkwiły w rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej w Polsce i związanym z tym nagromadzeniu kapitału po miastach. W ten sposób pojawiły się w Polsce wojska zaciężne, w których żołnierze nie pełnili swej służby z racji posiadania ziemi (jak dawniej szlachta), lecz za określony żołd pieniężny. Oczywiście wojsko zaciężne pod względem wartości bojowej znacznie przewyższało popolite ruszenie szlachty.

Upadek szlacheckiego popolitego ruszenia i pojawienie się wojsk zaciężnych na przełomie wieku XV i XVI, jako rezultat odpowiednich przemian ekonomiczno-społecznych, to jedna z zasadniczych zmian jakościowych a zarazem ogólnych prawidłowości rozwoju sztuki wojennej w Polsce w epoce feudalizmu. Od tego czasu punkt ciężkości działań wojennych przechodzi na wojska zaciężne, które stają się trzonem polskich sił zbrojnych aż do połowy XVIII wieku.

Zmiany w podstawach uzupełniania armii oraz strukturze organizacyjnej, pociągnęły za sobą zmiany w sposobach prowadzenia walki, czyli w taktyce. Przede wszystkim obok dominującej dotychczas roli kawalerii w walce, coraz większą rolę zaczyna odgrywać piechota, a następnie artyleria, co wiąże się z bardzo po-

ważnym postępem technicznym i doskonaleniem broni palnej, które przyniosły ze sobą czasy Odrodzenia. Skład społeczny wojsk zaciężnych, które w większości rekrutowały się z chłopów, mieszczan i drobnej szlachty był również czynnikiem wpływającym w pewnym stopniu na zmianę sposobów prowadzenia walki.

Do najważniejszych przemian w taktyce omawianego okresu zaliczyć trzeba pojawienie się w Polsce nowego sposobu prowadzenia walki w oparciu o tabor (ruchomą fortecę), który to sposób znali i z powodzeniem stosowali już husyci czescy w walce z rodzimymi i obcymi feudałami w Czechach w XV wieku. Walka w oparciu o tabor polegała na tym, że wojsko urządzało obóz, otoczony wozami taborowymi pospinanymi łańcuchami w kilku rzędach i odpowiednio okopany. Bezpośrednio za wozami stawała piechota uzbrojona w broń palną, na rogach artyleria, wewnątrz zaś w pośrodku obozu kawaleria i wozy z żywnością.

W pierścieniu wozów otaczających cały obóz pozostawione były dwie bramy dla wypadów kawalerii. Walkę prowadzono w ten sposób, że najpierw starano się jak najbardziej osłabić i wykrwawić nieprzyjaciela, prowadząc ogień z broni palnej i artylerii (faza obronna), potem zaś dopiero uderzano na niego kawalerią przez wspomniane wyżej bramy (faza zaczepna). Ciekawym przykładem tego rodzaju walki była bitwa stoczona w r. 1531 pod Obertynem przez wojska polskie dowodzone przez hetmana Tarnowskiego z Wołochami, którzy najechali Pokucie.

Przez cały wiek XVI i XVII taktyka walki w oparciu o tabor doskonalila się coraz bardziej. Podobnie i dalszemu rozwojowi ulegały formy organizacyjne armii. Na początku XVI wieku powstało pierwsze stałe wojsko zaciężne w Polsce tzw. obrona potoczna, którego zadaniem była ochrona południowo-wschodnich granic przed najazdami Tatarów i Wołochów. Ponieważ jednakże ilość tego wojska nie była wystarczająca z biegiem czasu zastąpione ono zostało przez liczniejsze już wojsko kwarciane (utrzymywane za „kwartę“ czyli 1/4 część dochodów z majątków królewskich). Oprócz tego powstała piechota chłopska tzw. wybraniecka, ponieważ stanowili ją chłopcy wybrańcy ze wsi królewskich. Wreszcie poważny rozwój osiągnęła artyleria polska, która w XVII wieku była jedną z najlepszych w Europie.

W sumie podkreślić należy, że na przestrzeni XVII wieku sztuka wojenna w Polsce osiągnęła najwyższy poziom swego rozwoju w epoce feudalizmu. Było to uwarunkowane w decydującej mierze przejściem od pospolitego ruszenia szlachty do wojsk za-

ciężnych oraz wysunięciem się na pierwszy plan takich rodzajów wojsk jak piechota i artyleria, które przedtem traktowane były jako drugorzędne.

3) Sztuka wojenna na Rusi w okresie umacniania się scentralizowanego państwa (powstanie wojsk ziemskich).

W okresie od XIV — XVI wieku, jak powyżej już wspomniano, kształtowało się i umacniało rosyjskie państwo narodowe. W okresie tym toczyła się walka o likwidację resztek rozdrobnienia feudalnego, o stworzenie silnej władzy centralnej w interesie klas posiadających, dla utrzymania w posłuchu chłopstwa pańszczyźnianego.

W początkach XV wieku siły zbrojne państwa rosyjskiego opierały się jeszcze na starych zasadach (drużyny książęce i pospolite ruszenie). Wojska te jednakże nie zabezpieczały należycie interesów młodego, rosnącego w siłę scentralizowanego państwa rosyjskiego. Dla obrony granic potrzebna była silna i liczna armia. Armia taka zaczęła stopniowo powstawać, z tym, że była ona już armią opartą na nowych zasadach.

Trzonem armii stały się teraz tzw. wojska ziemskie, które składały się z: 1) pospolitego ruszenia szlachty i tzw. „dzieci bojar-skich“ (kawaleria ziemiańska), 2) pospolitego ruszenia tatarskiego, 3) tzw. kozaków miejskich (oddziały rozmieszczone w pogranicznych miastach), 4) strzelców i 5) puszkarzy. Oprócz wojsk ziemskich w skład armii rosyjskiej wchodziły jeszcze w tym czasie: a) wojska wybranieckie („datocznyje liudi“), b) kozacy dońscy, wołżańscy itp.) i c) wojska zaciężne cudzoziemskie.

Jeśli chodzi o rodzaje wojsk, to w armii rosyjskiej tego czasu istniała piechota, składająca się ze strzelców, pieszych kozaków miejskich, i pieszych wybrańców, następnie kawaleria, jako zasadniczy rodzaj wojsk, składająca się ze szlachty, Tatarów, Kozaków i konnych wybrańców, wreszcie artyleria i zaczątki wojsk inżynierskich. Artyleria posiadała 4 typy dział: 1) piszczele wałowe, 2) tzw. możory (mortyny), 3) tzw. tiufiaki i 4) haubice.

Zasadniczą jednostką administracyjno-organizacyjną była „diesiatnia“ oddział złożony z ludzi wystawionych przez jedno miasto lub rejon.

„Diesatnie“ łączone były w pułki, które były podstawowymi jednostkami taktycznymi. W okresie pokojowym dowodzenie armią było scentralizowane w tzw. „razriadnom prikazie“ (rodzaj ministerstwa wojny i sztabu). Tutaj opracowywano plany strategiczne i rozwiązywano sprawy zaopatrzenia materiałowego wojsk. Tutaj

także prowadzono ewidencję ludzi obowiązanych do służby woj-
skowej. Cała praca opierała się o terytorialne okręgi wojskowe
wprowadzone przez Iwana III.

Na wypadek wojny wyznaczano wojewodów pułkowych. Wielki
wojewoda, który dowodził wielkim pułkiem był zarazem naczelnym
dowódcą całej armii.

W ugrupowaniach bojowych armii rosyjskiej w XV — XVI
wieku nie zaszły specjalne zmiany w porównaniu z XIV wiekiem.
Zasadniczo pozostały jeszcze te same elementy ugrupowania co
dawniej jak np. wielki pułk, pułki prawej i lewej ręki itp. Pewne
inowacje polegały jedynie na tem, że w centrum stawała teraz
piechota za „hulajgradami“ oraz artyleria, natomiast na skrzy-
dłach ugrupowania i w pierwszym rzucie kawaleria. Większą nieco
uwagę zwrócono na ogólny odwód, którego najczęściej używano
dla uderzenia na skrzydła i tyły nieprzyjaciela.

O ile zasadnicze przemiany jakościowe w rozwoju rosyjskiej
sztuki wojennej w dziedzinie podstaw uzupełniania wojska i struk-
tury organizacyjnej armii znalazły swój wyraz w okresie od XIV
do XVI wieku w powstawaniu wojsk ziemskich na Rusi, o tyle za-
sadnicze jakościowe przemiany w taktyce dadzą się zaobserwować
dopiero na przełomie wieku XVI i XVII. W tym okresie mianowicie
pojawiają się pierwsze symptomy nowych, linearnych ugrupo-
wań bojowych, dających początek taktyce linearnej, która była
rezultatem wzrostu siły ognia piechoty i artylerii na polu walki
w wyniku coraz bardziej postępującego naprzód procesu doskona-
lenia broni palnej i ogólnie techniki wojennej. Po raz pierwszy
linearne ugrupowanie bojowe zostało zastosowane w bitwie pod
Dobryniczami w roku 1605, gdzie piechota rosyjska w celu mak-
symalnego wykorzystania broni palnej ustawiona została w długie
płytke linie i prowadziła ogień salwowy. Pełny rozwój taktyki
linearnej w Rosji miał miejsce w ciągu XVII i XVIII wieku.

CZĘŚĆ III.

CHARAKTERYSTYKA ROZWOJU SZTUKI WOJENNEJ W OKRESIE NAJWYŻSZEGO ROZWOJU ABSOLUTYZMU (XVII — XVIII w.)

- 1) **Cechy charakterystyczne rozwoju sztuki wojennej w początko-
wym etapie manufakturowego okresu wojen. Początki i rozwój
teorii wojennych manufakturowego okresu (taktyka linearna
i strategia manewrowa na zachodzie Europy).**

W rezultacie dalszego rozwoju sił wytwórczych, doskonalenia
techniki wojennej, a zwłaszcza rozwoju broni palnej, na zachodzie

Europy zachodzą na przełomie XVII i XVIII wieku bardzo poważne przemiany w taktyce. Dążenie do maksymalnego wykorzystania broni palnej powoduje, że wojska na polu walki zaczynają ustawiać się w długie, płytkie linie, aby uzyskać możliwość prowadzenia jednoczesnego ognia salwowego przez jaknajwiększą liczbę żołnierzy. W ten sposób powstaje linearne ugrupowanie bojowe i linearna taktyka. To przejście od głębokich szyków bojowych, jak „węgierski szyk bojowy“, „brygada hiszpańska“ czy „niderlandzka“, do linearnego ugrupowania bojowego, było jedną z zasadniczych zmian jakościowych i ogólnych prawidłowości rozwoju sztuki wojennej w Europie, w początkowym etapie manufakturowego okresu wojen.

Jednocześnie z tym również poważne zmiany jakościowe zaszły w XVIII w. w dziedzinie strategii. W okresie wcześniejszym mianowicie strategię zachodnio-europejską charakteryzowała dążność do rozbicia w jednej generalnej bitwie głównych sił nieprzyjaciela i zmuszenia go do ucieczki decydującym uderzeniem własnych wojsk. Teraz w związku ze wzrostem siły ognia piechoty i artylerii na polu walki, zwłaszcza przy zastosowaniu płytkiego szyku linearnego, bitwy stały się niesłychanie krwawe. Żołnierze obydwu armii stojący naprzeciw siebie w płytkich, nieruchomych liniach prosto wystrzelili się nawzajem, szczególnie, że przy szyku linearnym praktycznie uniemożliwione było jakiegokolwiek manewrowanie na polu walki.

W rezultacie tego niejednokrotnie bitwa przynosiła całkowitą zagładę armii jednego z państw prowadzących wojnę lub nawet obu. Uzupelnienie zaś strat było niesłychanie trudne z powodu braku chętnych do służby wojskowej. Zasadnicze masy wojska w państwach absolutystycznych Europy zachodniej stanowili bowiem chłopci i inne niższe warstwy społeczne, zupełnie niezainteresowane w zwycięstwach swych rządów i w ogóle w realizowaniu polityki i obronie interesów klas posiadających swoich krajów.

Dlatego też w XVIII wieku daje się zaobserwować dążenie do unikania walnych bitew z nieprzyjacielem w otwartym polu. Dążenie do wygrania wojny bez stoczenia z wrogiem generalnej bitwy, ażeby uniknąć olbrzymich strat własnych. W związku z tym powstaje tzw. strategia manewrowa, której ogólne założenia sprowadzają się do wymanewrowania przeciwnika, wyjścia mu na tyły, odcięcia mu dowozu zaopatrzenia itp. i tą drogą zmuszenia go do kapitulacji. Strategia manewrowa będąca jedną z najbardziej charakterystycznych cech rozwoju sztuki wojennej w Europie zachodniej w początkowym etapie manufakturowego okresu wojen zna-

lazia swoje uogólnienie w teoriach wojennych Lloyda, Bülowa i Lascy.

Gen. Lloyd (Anglik) w swojej teorii szczególnie duże znaczenie przypisywał terenowi, na którym miała się toczyć walka. Głosił on „naukę o wyborze pozycji“, według której zasadniczym czynnikiem zwycięstwa miał być odpowiednio wybrany, dogodny teren. Stąd wywodziło się dążenie do intensywnego studiowania geografii w poszukiwaniu „idealnych pozycji“ zapewniających dobrą komunikację dla własnych wojsk a jednocześnie niedostępnych dla nieprzyjaciela. Pozycje takie miały rzekomo zabezpieczyć własne wojska przed zbyt wielkimi stratami i równocześnie umożliwić rozbicie wroga. Gen Bülow (Prusak), który rozwinął teorię Lloyda, jako główny obiekt operacji stawiał tylko nieprzyjacielskie magazyny i taborzy a nie żywą siłę. Zdaniem jego, pozbawienie olbrzymich mas ludzkich (nieprzyjaciela) zaopatrzenia w żywność, musi doprowadzić do jego pełnego pokonania. Wreszcie feldmarszałek Lascy (Austriak) był twórcą tzw. „strategii kordonowej“ polegającej na rozwinięciu własnych sił na szerokim froncie wzdłuż granic kraju, co miało rzekomo stanowić najlepszą osłonę przed wtargnięciem nieprzyjaciela. Z powyższego widać wyraźnie, że w omawianym okresie usiłowano znaleźć jakieś drogi wyjścia z impasu, w jakim znalazła się zachodnio-europejska sztuka wojenna w schyłkowej fazie feudalizmu.

Taktyka linearna i strategia manewrowa, to dwa zjawiska typowe dla rozwoju sztuki wojennej na zachodzie Europy w okresie przejścia od feudalizmu do kapitalizmu. Nowe zmiany jakościowe, uwarunkowane już nowymi (kapitalistycznymi) przemianami ekonomiczno-społecznymi wniosła do rozwoju sztuki wojennej francuska rewolucja burżuazyjna.

2) Przemiany w polskiej sztuce wojennej na przełomie XVII i XVIII wieku.

W Polsce rozwój sztuki wojennej na przełomie wieku XVII i XVIII przebiegał nieco inaczej, aniżeli w tym samym czasie w Europie zachodniej. Wiek XVII to okres najwyższego rozkwitu polskiej sztuki wojennej epoki feudalnej i jednocześnie największego rozwoju wojsk zaciężnych. Jednakże przełom wieku XVII i XVIII przynosi już jej pogłębiający się coraz bardziej upadek, który jest odbiciem ogólnego upadku ekonomicznego, politycznego i kulturalnego kraju. Na początku XVIII wieku obserwujemy całkowity upadek poszczególnych rodzajów wojsk, jak: kawalerii (w tym słynnej husarii, która jeszcze w XVII w. nie miała sobie równej

jazdy w Europie), piechoty, artylerii i wojsk inżynieryjnych. Zmniejsza się gwałtownie liczebność sił zbrojnych, która spada do około 16.000 żołnierzy podczas gdy państwa sąsiadujące z Polską, dysponują wówczas armiami 200 — 300 tysięcznymi.

Ten ogólny upadek jest główną zmianą jakościową a zarazem jedną z najbardziej charakterystycznych cech rozwoju polskiej sztuki wojennej w końcowym etapie feudalizmu. O ile w XVII wieku polska sztuka wojenna mogła poszczycić się wieloma osiągnięciami na miarę europejską, jeśli nie światową, to w początkach XVIII w. co najmniej nie dorównywała sztuce wojennej przodujących państw europejskich. To zaś z kolei odbiło się jak najbardziej ujemnie na ogólnej obronności państwa, zagrożonego przez zaborczych sąsiadów.

Jeśli chodzi o taktykę, w okresie tym dają się zaobserwować wpływy zachodnio-europejskiej taktyki linearnej ze wszystkimi jej ujemnymi cechami. Taki stan rzeczy trwa mniej więcej do połowy XVIII wieku, kiedy to pod wpływem postępującego rozwoju gospodarczo-społecznego, występują usiłowania części szlachty mające na celu opanowanie anarchii w kraju. Wówczas zaznaczają się pierwsze przebłyski zmiany na lepsze w kierunku podniesienia poziomu sztuki wojennej, ale proces ten jest już związany z przesłankami narastania załazków nowego układu kapitalistycznego.

3) Tendencje rozwojowe rosyjskiej sztuki wojennej w XVII i XVIII wieku.

Poczynając od drugiej połowy XVII wieku w rozwoju rosyjskiej sztuki wojennej obserwujemy pewien zastój, spowodowany ekonomicznym i politycznym zacofaniem państwa rosyjskiego. W Rosji nie było jeszcze w tym czasie armii stałej, chociaż istniały już jej załazki.

Uzbrojenie wojska było przestarzałe, gdyż w rezultacie słabego rozwoju przemysłu istniejąca baza materialna i techniczna nie była w stanie zaopatrzyć armii we współczesne typy i rodzaje uzbrojenia. W takich warunkach nie mogły się należycie rozwijać formy i sposoby prowadzenia walki.

Sytuacja ta ulegała gruntownej zmianie na przełomie wieku XVII i XVIII dzięki reformom wojskowym cara Piotra I. Najważniejszym ich wynikiem było utworzenie stałej armii regularnej, opartej na nowych podstawach uzupełniania (pobór rekrutów). Dalej, przebrojenie armii oraz stworzenie floty wojennej, bez której Rosja nie mogła pretendować do roli przodującego państwa w Europie.

W pierwszej połowie XVII wieku w dziedzinie taktyki, w Rosji daje się zaobserwować rozwój taktyki linearnej i strategii manewrowej zwłaszcza w okresie Wojny Północnej 1700 — 1721, jednakże z pewniejszymi korzystniejszymi modyfikacjami w porównaniu z zachodem Europy. W pierwszym rzędzie należało do nich nieco głębsze grupowanie wojsk na polu walki mimo stosowania szyku linearnego (drugorzutowe bataliony w pułkach piechoty), co utrudniało przeciwnikowi przełamanie pozycji obronnych (jak np. w bitwie pod Połtawą w r. 1709).

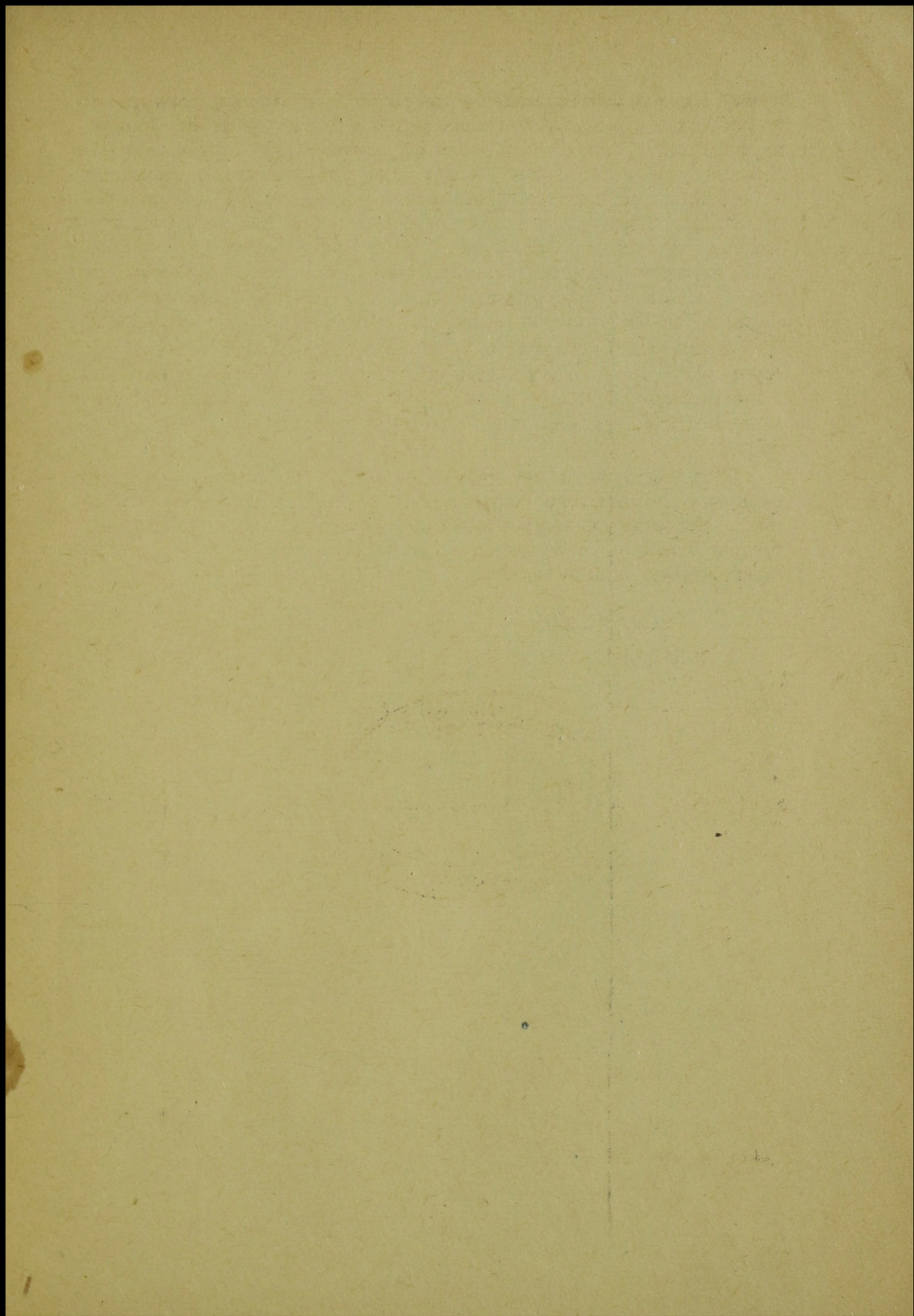
W II połowie XVIII wieku tendencje rozwojowe rosyjskiej sztuki wojennej wykazały wiele zasadniczych różnic w porównaniu z ogólnym rozwojem zachodnio-europejskiej sztuki wojennej. Na przykład na zachodzie Europy (zwłaszcza w Niemczech), w dziedzinie strategii w dalszym ciągu hołdowano zasadzie unikania otwartych bitew z nieprzyjacielem a jedynie niszczenia jego baz zaopatrzenia, a w dziedzinie taktyki całą uwagę skupiano jedynie na prowadzeniu walki ogniowej. Natomiast w Rosji, szczególnie kiedy na czele armii rosyjskiej stali tacy dowódcy jak Rumiancew i Suworow, uznawano że tylko w decydującej bitwie, która przyniesie zniszczenie siły żywej nieprzyjaciela będzie można rozstrzygnąć losy wojny, zaś w samej walce zwracano uwagę nie tylko na walkę ogniową, ale duże znaczenie przypisywano także walce na bagnety (na białą broń). Tego rodzaju koncepcje strategiczne i taktyczne przyniosły armii rosyjskiej wiele sukcesów militarnych na przestrzeni II połowy XVIII wieku, oraz wytyczyły dalsze kierunki rozwoju rosyjskiej sztuki wojennej w początkowym okresie kapitalizmu w XIX wieku. Wyrazem tej specyfiki taktycznej było również wprowadzenie w Rosji w warunkach panującej taktyki linearnej, głębszego ugrupowania „kolumn batalionowych“, stosowanego w różnych wariantach razem z ugrupowaniem linearnym.

W sumie można stwierdzić, że zasadniczymi zmianami jakościowymi w rozwoju rosyjskiej sztuki wojennej w XVIII wieku było dążenie do staczania walnych bitew z wrogiem i nie unikanie ich, oraz szerokie zastosowanie walki na białą broń.

Miało to zaś swoje uzasadnienie w fakcie, że armia rosyjska w tym czasie nie składała się z żołnierzy zaciężnych z trudem werbowanych za pieniądze, jak to miało miejsce na przykład w Prusach, ale oparta była na poborze rekruta.

ZAKOŃCZENIE.

W okresie feudalnej formacji ekonomiczno-społecznej rozwój sztuki wojennej w poszczególnych państwach europejskich doko-

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej

P/5027

40-002451-001-0